

Филатова 2011a: Филатова, Е.В. Синтагматическая и предложенческая структуры текста и их назначение [Текст] / Е. В. Филатова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского». Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 24 (63), ч. 2. – № 4. – 2011. – С. 65-72.

Филатова 2011: Филатова, Е.В. О некоторых противоречиях в теории порождения речи [Текст] / Е. В. Филатова // Філологічні трактати. – Т. 3, № 2. – 2011. – С. 71-77. – Режим доступа : [Электронный ресурс]. – Access mode : URL : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/21961>. – Название с экрана.

Bloomfield 1964: Bloomfield, L. Language [Text] / L. Bloomfield. – New York : Holt, Rinehart & Winston, 1964. – 592 pp.

Braine 1963: Braine, M.D.S. The ontogeny of English phrase structure : The first phase [Text] / M. D. S. Braine // Language. – 1963. – V. 39, № 2. – Pp. 1-13.

Chomsky 1957: Chomsky, N. Syntactic structures [Text] / N. Chomsky. – The Hague : Mouton, 1957. – 117 pp.

Filatova 2012: Filatova, E.V. Syntagmatics of the English sentence as the main way of its adequate perception [Text] / E. V. Filatova // Вісник ДІТБ. – 2012. – № 14. – С. 335-338.

Fodor, Bever 1965: Fodor, J.A., Bever, T.G. The psychological reality of linguistic segments [Text] / J. A. Fodor, T. G. Bever // Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior. – 1965. – № 4. – Pp. 414-420.

Lashley 1961: Lashley, K.S. The problem of serial order in behavior [Text] / K. S. Lashley // Saporta S. (Ed.) Psycholinguistics : A book of readings. – N. Y., 1961. – Pp. 180-198.

Slobin 1971: Slobin, D.I. Psycholinguistics [Text] / D. I. Slobin. – L.A. : University of California, Berkeley, 1971. – 189 pp.

Рассматривается роль синтагмы в английской речи. Развиваются мысли академика Л.В. Щербы о синтагме. Уделяется внимание роли слова, предложения и синтагмы в процессе формирования, структурирования и восприятия текста.

Ключевые слова: язык, речь, единица языка, единица речи, единица порождения речи, слово, синтагма, предложение, синтагматическая структура речи.

The question of the role of a syntagma in the English speech is under consideration. The ideas of a syntagma of the academician L.V. Shcherba are developed. The roles of a word, a sentence and a syntagma in the process of the text formation, its structuring and perception are defined.

Keywords: language, speech, language unit, speech unit, speech creation unit, word, syntagma, sentence, syntagmatic structure of the speech.

Надійшла до редакції 9 вересня 2012 року.

Світлана Шабат-Савка

УДК 811.161.2'367

НЕПРЯМІ ВИСЛОВЛЕННЯ У СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ РЕПРЕЗЕНТАНТІВ КАТЕГОРІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ІНТЕНЦІЇ

Комунікативна інтенція як лінгвістична антропозорієнтована категорія відображає інтенційні потреби мовця у найбільш релевантних синтаксичних конструкціях. У статті розглянуто непряме висловлення, яке у цілісній системі одиниць синтаксису виступає яскравим прикладом функціональної транспозиції та міжреченнєвих формально-семантичних співвідношень, есплікується в етикетних, підкреслено ввічливих мовленнєвих ситуаціях, спрямоване на налагодження кооперативного, толерантно врівноваженого спілкування; визначено спектр мовленнєвих інтенцій, які знаходять свою реалізацію за допомогою непрямих висловлень, зокрема звернено увагу на непряму репрезентацію комунікативних інтенцій спонукання, запиту та інформування.

Ключові слова: комунікативна інтенція, мовець, синтаксис, непряме висловлення, транспозиція, спонукання, запит, інформування.

У сучасній антропозорієнтованій лінгвістиці, спрямованій на мовну особистість, її лінгвокреативні можливості та комунікативну компетенцію, спостерігаємо побільшену увагу науковців до категорійних величин, які виявляють тісний і безпосередній зв'язок глибинних ментально-когнітивних концептів із мовними засобами їх вербалізації в усно-розмовному мовленні та текстовій комунікації. У контексті зазначеної проблематики категорію комунікативної інтенції розглядаємо як одну з таких величин, загалом мовну універсальну, яка відображає інтенційні потреби мовця у найбільш релевантних для цього синтаксичних конструктах. Вхідження мовних одиниць у систему засобів вираження комунікативної інтенції зумовлено їх здатністю есплікувати позицію адресанта, різнобічно відображати всі інтенційні горизонти комунікантів. Однак „не мова заставляє мовця називати ту чи ту подію закріпленим за нею іменем, а сам мовець визначає, який із мовних засобів вибрати, щоб повідомити про цю подію у потрібному йому смислі” [Дорошенко 1989: 76].

Категорію комунікативної інтенції з урахуванням різноманітних мовленнєвих потреб адресанта, зважаючи на комунікативну ситуацію, умови перебігу інтеракції, синтаксичні засоби реалізації, репрезентуємо у таких типах: в 1) інтенціях комунікативно-модального вияву; 2) інтенціях суб'єктивно-авторського вияву; 3) інтенціях емотивно-аксіологічного вияву; 4) інтенціях метакомунікативного вияву. Зазначимо, для кожного типу інтенції існує низка мовних виражень, які асоціюються тільки з певним інтенційним типом. Приміром, для комунікативних інтенцій інформування – це розповідні висловлення, для інтенцій суб'єктивно-авторського типу – висловлення зі вставними синтаксемами, для інтенцій емотивно-аксіологічного зразка – окличні конструкції, реченнєві еквіваленти, для інтенцій метакомунікативного типу – це типізовані стереотипні мовленнєві кліше тощо. Втім, йдеться не тільки про симетрію, коли певній формі завжди відповідає тільки одне значення і це значення виражається тільки однією формою. Прагнення до виразності та експресивності повідомлюваного стимулює мовця до пошуку особливих, нестандартних, непрямих мовних засобів, які відповідають комунікативним потребам. А тому до системи синтаксичних репрезентантів інтенцій мовця зараховуємо і непрямі висловлення, яким властива формально-семантична невідповідність плану змісту і плану вираження. Суть так званого асиметричного дуалізму мовного знака (термін С. Карцевського), який характеризує такі синтаксичні конструкції, полягає в тому, що позначувальне (позначення) прагне мати інші функції, а позначуване (значення) прагне виразитися іншими засобами [Кочерган 1999: 29]. Подібний процес відзначається динамічністю, лінгвокреативною вправністю адресанта, адже, за словами Ш. Баллі, мовні знаки, замкнуті у своїх основних категоріях, служили б надзвичайно обмеженим джерелом засобів для задоволення численних потреб мовлення. В результаті міжкатегоріальних замінів думка звільняється, а форма вираження збагачується і набуває різних відтінків [Баллі 1955: 143].

Мета нашої розвідки – розглянути непрямі висловлення у системі релевантних синтаксичних конструкцій, здатних відображати розлогий діапазон комунікативних інтенцій. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: визначення статусу непрямих висловлень у практиці лінгвістичних досліджень; виокремлення найбільш типових інтенцій, зреалізованих непрямыми висловленнями; аналіз функційних можливостей міжреченнєвих транспозицій відповідно до мовленнєвих намірів, з урахуванням особливостей ситуації мовлення та контексту перебігу основної інтеракції.

Непрямі висловлення завжди перебувають у дослідницькому полі сучасної антропозорієнтованої лінгвістики (Н. Арутюнова, М. Баган, Ф. Бацевич, В. Гак, М. Голянич, Н. Гуйванюк, В. Демет'єв, Т. Космеда, О. Падучева та ін.). Мовознавців цікавлять причини і механізми виникнення непрямой комунікації, особливості використання специфічних нестандартних мовних форм і прийомів для досягнення успішного результату процесу спілкування, зв'язок непрямой інформування з імпліцитністю, інакомовленням, підтекстом, функціональною транспозицією. У термінологічний обіг поняття про непрямий акт увів один із представників теорії мовленнєвих актів Дж. Сьорль, витлумачуючи його як мовленнєву дію, що виникає за умови виникнення додаткової ілюкції у висловленні. Непрямі мовленнєві акти – це випадки, коли ілюктивний акт здійснюється опосередковано, шляхом здійснення іншого [Сьорль 1986: 196]. Як зазначає Дж. Сьорль, у непрямих мовленнєвих актах мовець передає співрозмовникові значно більший зміст, ніж той, який він реально повідомляє, і він робить це з оперттям на загальні фонові знання мовця і співрозмовника, на принципи кооперативного мовленнєвого спілкування [Сьорль 1986: 197]. Подібну думку постулює Ф. Бацевич, зауважуючи, що мовні засоби непрямих мовленнєвих актів „відсилають” до сфери немовних знань учасників комунікації (пресупозицій, знань принципів спілкування, ознак успішності комунікації) [Бацевич 2004: 180].

Нам імponує позиція І. Вихованця, який стверджує, що явище непрямих мовленнєвих актів є результатом „реченнєвої транспозиції” [Вихованець 1997: 58]. На переконання Н. Гуйванюк, в основу синтаксичної транспозиції покладена *семантична і функціональна опозиція* мовних одиниць, регулярні потенційні можливості взаємного заміщення двох чи більшої кількості речень, що якраз і дає можливість мовцеві виразити найтонші відтінки у передачі інваріантних (референтних) значень та розширити номінативні потенції віртуальних знаків мови взагалі [Гуйванюк 1999: 166]. Як на нас, транспозитивні співвідношення між модально-інтенційними типами висловлень пов'язані з адекватним, найбільш точним відображенням інтенцій мовця.

Непрямі конструкції вивчали головню на матеріалі категорії спонукання (Г. Почепцов, А. Дорошенко, С. Мясоедова та ін.), зважаючи на те, що ввічливість виступає основним мотивом їх використання. На нашу думку, непрямі висловлення здатні відображати не тільки інтенції волевиявлення, а широкий діапазон інших інтенційних потреб: інтенцій запиту, інформування, бажальності. Серед причин використання непрямих висловлень – небажання мовця прямо повідомляти про свої мовленнєві наміри, прагнення показати ввічливість, тактовність у ставленні до співрозмовника. Як зауважує М. Нікітін, до непрямих висловлень вдаються, щоб підкреслити силу переконання, апелювати до уваги, пом'якшити наказ, проявити увагу (пошану, прихильність, увагу, ввічливість, такт), поберегти почуття, прихилити до себе, встановити більш тісний контакт [Никитин 2009: 142]. Цілоком слухною видається думка В. Демет'єва про те, що багато типових ситуацій спілкування допускають і навіть вимагають від комунікантів звернення до нестандартних мовних засобів, граматичних конструкцій, типів речень [Демет'єв 2006: 38]. Мовленнєві інтенції гнучкі, змінні, залежать від багатьох чинників, тому й виникає необхідність в нестандартних способах їх вербалізації.

Функціонування непрямих висловлень детермінує антропоцентричний чинник, власне тому цілоком логічно розглядати такі синтаксичні конструкції в аспекті комунікативної інтенції мовця – автора конкретного мовленнєвого витвору. Так, окремі дослідники (Дж. Сьорль, В. Гак, С. Мирсеїтова та ін.) вважають, що у

непрямих висловленнях може виражатися одна або дві й більше інтенції. Моноінтенційні висловлення виражають одну інтенцію, приміром – інтенцію бажальності, як-от: *Тільки б рідного поля зворушлива стрічка! Тільки б сіра солома прабатьківських стріх!* (Є. Маланюк); інтенцію обіцянки, напр.: *Я буду твердим, Андрію, клянусь!* (П. Загребельний). У поліінтенційних висловленнях мовець реалізує дві й більше інтенції, проте глобальна – превалює. Порівн.: у висловленні – *Вибачте, чи не могли б ви мені сказати, як проїхати до університету?* – мовець реалізує три типи інтенцій: інтенцію метакомунікативного вияву, етикетну, соціально зумовлену контекстом перебігу ситуації (вибачення); реквестивну інтенцію прохання (скажіть) й глобальну інтенцію запиту (репрезентовану намаганням адресанта з'ясувати дорогу до потрібного місця, оскільки саме ця інформація найважливіша для мовця, втім вона репрезентована шляхом непрямого інформування). А отже, комунікативно-інтенційний зміст речення, як стверджує А. Загнітко, актуалізується тільки в умовах мовленнєвого спілкування [Загнітко 2001: 122], яке оприявлює „справжню” інтенційність висловлення, пряме чи переносне значення синтаксичної одиниці.

Як відомо, **комунікативні інтенції спонукання** реалізують різний ступінь вияву волевиявлення мовця: від категоричного наказу, вимоги, заборони до коректної поради, ввічливого прохання, пропозиції тощо. Якщо говорити про реквестивні інтенції, ті, що перебувають у сфері прохальної семантики, то вони дуже тісно пов'язані з ввічливим спілкуванням і безпосередньо з непрямою комунікацією. Як підкреслює Дж. Сьорль, деякі синтаксичні форми функціонують у якомусь смислі більш успішно, ніж інші [Сьорль 1986: 213], що обґрунтовує значною мірою нашу думку про те, що мовець має арсенал мовних засобів, нетривіальних, нестандартних, який він вміло використовує для того, щоб досягнути успішного результату в комунікації. Так, **прохання**, зреалізоване питальною формою, більш успішне та ефектне. Адресант не впевнений, що запропонована дія буде виконана і турбується про переконливість та ввічливість мовного оформлення такого спонукання. Напр.: *Чи б не подала ти мені, Галюню, води?* (В. Шевчук). – *Давиде, чи не заглянув би ти до худоби?* (М. Стельмах). Мовець у питальній формі „підкреслює” можливість невиконання того, про що він просить. Таке етикетне підкреслення „Чи не подала б...” і под. підсилює прохальну семантику, адже майбутня дія вигідна передусім для самого мовця.

Питальну за формою модель утворюють частки *чи не / не + предикат у формі умовного способу; чи не / не + предикат у формі дійсного способу*, порівн.: *Діду, чи не продали б нам трохи мила?* (Є. Гуцало). – *Стривайте, товаришу, чи не продасте револьвера?* (В. Підмогильний). Ввічливості, м'якості у вираженні прохання сприяють, як бачимо, заперечна форма присудка, введення часток *чи не та б / би*, що надає такому спонукальному висловленню етикетного тону, вказує „на комунікативну потребу мовців у зручних емоційно-маркованих виразниках заперечення” [Баган 2012: 318]. Синтаксичні моделі інтенцій прохання ускладнюють суб'єктивно-модальні синтаксими *може, а може*, як-от: *Може, ти нам його залишиши?* (О. Гончар). – *А може, дасте мені кухоль води?* (В. Шевчук). Дуже часто така інтенція вводиться реченням-зачином, після якого мовець повідомляє зміст свого прохання, як-от: *Я міг би попросити вас, ваша величність?* (П. Загребельний). – *Мені незручно вас просити...але чи не могли б ви, панно Ядзуню, допомагати мені по господарству?* (Г. Тарасюк).

Яскравим прикладом реченнєвої транспозиції (використання однієї способової форми у функції іншої) слугують висловлення такого зразка: *А мені, мамо, не одріжете тонкого полотна, хоч на одну сорочку на празники?* (І. Нечуй-Левицький) // *Одріжте, мамо, тонкого полотна...* – *Синку, збігаєш до криниці?* (О. Гончар) // *Синку, збігай до криниці...* Як видно з прикладів, грамема майбутнього часу дійсного способу використовується у значенні наказового способу, що підкреслює некатегоричність запропонованої дії з боку адресанта, увиразнює дію, нереальну на момент мовлення. Грамема умовного способу – виразний приклад непрямого вираження прохання також, як-от: *Ішов би ти, Іване, з нашого села* (М. Матіос). – *Михайлюню, ішли би ви вечеряти...* (М. Матіос).

З-поміж сугестивних інтенцій, таких, що передбачають альтернативність дій-вчинків з боку адресата, виділяємо **пораду** – своєрідну вказівку мовця стосовно того, як діяти адресату волевиявлення. Адресованість такого мовленнєвого смислу знаходить вираження у відмінкових формах займенників *ви / вам, ти / тобі* тощо. Напр.: *А чому б вам нових форм не шукати?* (О. Гончар). – *Може б ти новий лейбик надів, бо старий чисто розлізся?* (М. Коцюбинський). В окремих конситуаціях мовець пояснює, чому виконання певної поради корисне для співрозмовника, напр.: *Христе, перейшла б ти, справді, в коридорчик, – ти тут тільки нервуєшся* (В. Винниченко). – *Ішла б по воду: пора наставляти вечеряти* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Сугестивні інтенції зі значенням **пропозиції** експлікуються у висловленнях із предикатами, вираженими формою першої особи множини дійсного способу та ускладнювальними компонентами *може, може б*, які створюють гіпотетичну, водночас ввічливу, ситуацію. Напр.: *То, може, пособимо Плачинді?* (М. Стельмах). – *Слухай, Антоне, може, ще й нову криницю викопаємо?* (Є. Гуцало). Стереотипними вважаємо синтаксичні конструкції на зразок: *Може, вам кавички?* – *Охоче вип'ю!* (М. Стельмах). – *А чи не пройдемося в береги, може, яку дику качку зіб'ємо?* (Г. Тютюнник). Іntenція пропозиції може виявлятися і у запитаннях-натяках, напр.: *Чогось панна Зонця сьогодні без гумору. Може б, ще філіжаночку кави?* (Ірина Вільде).

Значення пропозиції реалізують і ті питальні речення, предикати яких виражені наказовим способом дієслова. Етикетність таких конструкцій досягається передусім питальною формою, а також різноманітними частками *ну, що, чи що*, які підсилюють у відповідних контекстах сему спонукання, як-от: *Ну, ідемо, тату?* (Ірина Вільде). – *Що ж, рушимо, братці?* (О. Гончар). Формально співучасники або виконавці дії представлені займенниками *ми, нам, ви (ти) з нами*. Пор.: *Може, ми сьогодні після обіду пішли б купити собі атлас?* (Ірина

Вільде). – *А чи не скупатися б нам, товариші?* (І. Цюпа). Непряме вираження інтенцій спонування виразно ідентифікує адресат, відповідаючи ствердно на пропозицію, порівн.: – *А ви б не пішли з нами, Остапе Михайловичу? Я запряжу коні і... Як ви на це? – Чому ж?* (М. Івасюк). – *Чи не могли б ви, панно Ядзуню, сьогодні відпроситися з роботи – маємо обговорити з вами одну важливу справу... – Як скажете* (Г. Тарасюк). Мовець не тільки виявляє свою волю, але й сам втручається у процес її виконання. За адресатом зберігається право вибору – погодитися (виконати певну дію) або ж відмовитися.

У висловленнях, що виражають інтенцію **дозволу**, міститься формальне спонування до дії, яку адресант бажає здійснити. Порівн.: – *Ви дозволите взяти вас під руку? Я вкрай знесилена. – Беріться* (П. Загребельний). – *Дозволите пройти. – Проходьте* (Г. Вдовиченко). Непрямі висловлення **запрошення** використовуються в комунікативних ситуаціях із підкреслено ввічливою тональністю спілкування. Напр.: – *Чи можна вас запросити до танцю? Капітан чемно підводить, легким кивком голови вклоняється дівчині, і вже вони йдуть у коло...* (О. Гончар).

Спонукальні непрямі висловлення можуть виражати **наказ**, адресований співрозмовнику для безпелативного виконання дії, представлений питальним реченням із предикатом у формі дійсного способу, напр.: – *А не підеши ти з дороги?!* (Леся Українка). – *Ти, сволоч, будеш говорити чи ні?!* (І. Багрянний). Передавати спонування здатні й висловлення з дієсловами у формі минулого часу, які називають дію, яка мовбито відбулася, проте термінового її виконання адресант вимагає зараз: – *Закрили двері і пішли геть!* (М. Матіос). – *Пішла мені зараз до хати...* (Ірина Вільде). Інтенцію наказу увиразнює питальний компонент *Чуєш?*, як-от: – *Щоб було заплачено, чуєш?* (В. Барка). – *Додому йди, чуєш чи ні?* (Д. Макогон). Як пом'якшений наказ звучить висловлення із предикатом у формі умовного способу дієслова: – *Чуєте, мамцю... ішли би ви собі до хати... і не мозолили би отут кому без потреби очі...* (М. Матіос).

У комунікативних ситуаціях **погрози** простежуємо грубу, зухвалу обіцянку мовця заподіяти яке-небудь зло, неприємність адресату. Напр.: – *Ви ще почуете про мене і в селі, і поза селом!* (М. Стельмах). – *Підеши ти звідси, відьмо?!* – *зукнув дико на неї громом. – А ні, то уб'ю зараз на місці?* (О. Кобилянська). Такий мовленнєвий смисл у поєднанні з невербальними засобами комунікації відображає конфронтаційний перебіг інтеракції. Окремі питальні структури можуть відображати дві й більше інтенції, які, взаємодіючи, підсилюють, доповнюють чи нейтралізують одна одну. Напр.: – *Як ти смієш таке говорити про свою матір?* (І. Нечуй-Левицький). Питальна форма передає негативне, несхвальне ставлення мовця, його осуд, обурення до вчинку чи висловленого співрозмовником (емотивно-аксіологічна інтенція), з іншого боку – відображає спонування мовця до припинення подібних дій (комунікативна інтенція спонування).

Комунікативну інтенцію інформування зазвичай реалізують розповідні речення. З-поміж непрямих висловлень, спрямованих на створення інтелектуального інформаційного поля, виокремлюємо насамперед **питально-розповідні конструкції** (риторичні питання) – універсальний функціональний тип синтаксичних одиниць, який має диференційні ознаки питальних (зовнішня питальна форма) і розповідних речень (значення повідомлення); особливий стилістичний прийом, що слугує для експресивності та увиразнення висловлення. Риторичні питання вирізняються образним метафоричним лексико-граматичним складом, який передає експресивно забарвлене ствердження чи заперечення. Так, *стверджувальне розповідне значення* притаманне тим риторичним запитанням, у складі яких функціонує заперечна частка не. Напр.: – *Який же коваль не ставить себе над іншими ковалями у світі?* (Марко Вовчок). *І як не вдатися до ворожби, як ніч по горло мороком огорне?* (В. Стус). Подані питальні висловлення актуалізуються як повідомлення. Мовець не ставить собі за мету одержання якоїсь інформації, він апелює до співрозмовника для того, щоб передати свої думки. У таких реченнях, як зазначає В. Косарева, сема запитання відштовхується на другий план, реалізується сема „повідомлення” і відбувається нейтралізація членів бінарної опозиції питальне речення / розповідне речення, з одного боку, а з іншого – опозиція заперечення / ствердження [Косарева 1987: 31]. Очевидно, дослідження непрямих висловлень вимагає звернення до методу компонентного аналізу, тобто до аналізу семного складу, що дозволяє правильно експлікувати певну інтенцію. У риторичних запитаннях, які реалізують емоційно забарвлене заперечення, акцентується категоричність висловленого, негативна оцінка того, що відбувається. Напр.: – *Або мені потрібно, щоб мене хтось любив? Або то так добре, як когось усі люблять?* (Ірина Вільде). *Як ми можемо бути щирими з іншими, коли часто-густо нам не вистачає відваги на щирість із собою?* (Ірина Вільде). Непряме інформування може бути заздалегідь заплановано автором. Це виявляється у філософських узагальненнях, окружинах, сентенціях – у висловленнях, в яких мовець – автор конкретного повідомлення узагальнює життєвий досвід народу або свій власний, передає певні рекомендації соціально необхідної поведінки людини. *Кажуть, що вродливі жінки здебільшого нещасливі. А воно, може, й справедливо. Врода й щастя? Чи не забагато два гриби в борщі?* (Ірина Вільде).

Комунікативні інтенції бажальності втілюють особистісні волевиявлення адресанта, порівн.: – *Я хочу мати дітей і виховувати їх* (О. Кобилянська). – *Коли б скоріше війна закінчилася* (М. Стельмах). У системі непрямих висловлень викликають увагу інфінітивні конструкції, висловлення з різними частками (тільки, хоч, щоб, хоча б, бодай та ін.), спрямовані на вираження оптативних інтенцій, напр.: *Тебе спіймать, схопить Тебе б! Тебе б конем татарським гнати, Поки аркан не заспіва!* (Є. Маланюк). *Хоча б малесенький розмай для нерозважних дум* (П. Грабовський). Конотативно зумовленими вважаємо ті значеннєві відтінки речень умовної модальності, які передають емоційно-оцінну семантику докору, обурення, як-от: – *Пішов би до двора, а так, ні, сидить...* (Б. Лепкий). – *Дивіться, товариші, яке воно сидить нахабне й самовпевнене. Підійти б до тебе, побити морду прилюдно...* (В. Собко).

Інтенцію запиту реалізують питальні висловлення, які за свою синтаксичною природою асиметричні: з одного боку, питальне речення слугує засобом вираження не тільки запитання, але й, зокрема, інтенцій спонукання, з іншого – семантика питальності може реалізуватися не тільки питальними конструкціями, але й непитальними [Шабат-Савка 2001: 4]. Маємо на увазі те, що інтенцію запиту передають і непрямі висловлення, почасти складнопідрядні речення з'ясувального типу, в яких головна предикативна одиниця реалізує питальний процес-пошук „Я хотів би знати...”, „Хотіла б знати”, „Я хочу спитати...”, а підрядна – описує прогалини у знаннях і приєднується до головної за допомогою частки *чи* або питальних компонентів *хто, що, чий, який, котрий, де, куди, коли, звідки* тощо. Напр.: – *Я хотів би знати, що вас привело, дитя моє, до цього дуже поважного, дуже-дуже серйозного кроку?* (Ірина Вільде). – *Левку, от ніяк я не доберу, до кого ж ти будеш тепер свататись?* (М. Стельмах). – *Ану ви, Дмитре, скажіть, чий це твір і як він зветься?* (В. Підмогильний). Щодо предиката головної частини, вираженої розповідним або спонукальним реченням, то він обов'язково повинен позначати „когнітивний стан суб'єкта”, прагнення мовця пізнати дійсність. Загалом – непрямі питальні речення репрезентують гнучку мовну структуру, яка відображає пізнавальний процес, в основі якого – інтелектуальна діяльність, спрямована на ліквідацію інформаційної лакуни, на заповнення її потрібною інформацією.

До непрямих висловлень входять типізовані мовленнєві кліше, які виражають інтенції заперечення, відмови, ствердження (*А чому б і ні?; Та де там!; Хто його знає?! та ін.*), як-от: – *Чи не посварилися?* – *Чого б то?* (Я. Вишиваний). – *Може, навідаємо Гордія Васильовича?* – *А чого ж! Він буде радий* (І. Цюпа). – *А ти, доню, не покуштуєш часом оцієї поганої та гіркої?* – *Спасибі, мамо! Я не п'ю* (І. Нечуй-Левицький) або інтенції метакомунікативного вияву, що відображають соціально необхідні поведінкові приписи комунікантів, напр.: – *Це ви! Як ся маєте?* (О. Кобилянська). – *Як то ви живете-поживаєте?* (Марко Вовчок). – *Як живеться, як можесться?* (Є. Гуцало). Такі запитання фатичні, вони не потребують відповіді, однак спрямовані на встановлення, ініціювання та активізацію контакту між учасниками інтеракції.

До непрямих дослідники зараховують також іронічні висловлення, метафоричні конструкції, натаки – синтаксичні конструкти, які мають імпліцитний зміст, характеризуються тим, що мовець „говорить не те, що говорить” [Дементьев 2006: 74]. Проте навіть така невідповідність ілокутивної сили (інтенції) та ілокутивного акту свідчить про „зміст, виражений особливим способом” [Федосюк 1988: 12]. Приміром, іронія як спосіб непрямого інформування будується на основі протиріччя між буквальним та переносним значенням висловленого [Гуйванюк, Пацаранюк 2009: 24]. Порівн.: – *Теж мені хороший дозір! Я тільки за ворота – а сі собі у вітер!* (Ю. Федькович).

У метафоричних висловленнях інтенція репрезентується через образи, символи, конотацію, індивідуально-авторське мислення, як-от: *Осінній день березами почавсь. Різьбить печаль свої дереворити* (Л. Костенко). – *Жити де будеш?* – *Під синім дахом* (Я. Вишиваний). Такий підхід свідчить про те, що непряма комунікація пронизує всі мовні рівні (лексичні, морфологічні, синтаксичні) й активізується під безпосереднім впливом людського чинника, позиції мовця у спілкувальному процесі.

Отже, комунікативна інтенція як синтаксична категорія відображає інтенційні потреби мовця, його емоції, оцінки, бажання у реченнєвих реалізаціях, висловленнях, текстових структурах. План вираження цієї категорійної величини складають різноманітні за структурою висловлення: прямі й непрямі. Розлога синтаксична система мови, від синтаксеми, носія елементарного смислу, до поліпредикативного складного цілого, підпорядкована реалізації мовленнєвих смислів та намірів основного суб'єкта процесу спілкування. Непряме висловлення, яке виступає результатом функціональної транспозиції (використання одних способових форм у функції інших), міжреченнєвих формально-семантичних співвідношень (питально-спонукальних, питально-розповідних тощо), відображає широкий спектр комунікативних інтенцій: інтенцій спонукання, запиту, інформування, інтенцій метакомунікативного та емотивно-аксіологічного вияву. Виступаючи найбільш релевантним синтаксичним репрезентантом мовленнєвих намірів, непряме висловлення есплікується в етикетних, підкреслено ввічливих ситуаціях, спрямоване на налагодження кооперативного, толерантно врівноваженого спілкування.

Вивчення непрямих синтаксичних конструкцій у різноманітних мовленнєвих жанрах, у контексті монологічних та діалогічних реєстрів мовлення, що, безперечно, виступає важливим етапом на шляху створення цілісної системи синтаксичних репрезентантів категорії комунікативної інтенції, формує **перспективу** наших наступних наукових досліджень.

Література

- Баган 2012: Баган, М.П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви [Текст] : [монографія] / М. П. Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.
- Балли 1955: Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка [Текст] / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
- Бацевич 2004: Бацевич, Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики [Текст] / Ф. С. Бацевич. – К. : „Академія”, 2004. – 344 с.
- Вихованець 1997: Вихованець, І.Р. Різновиди транспозиції [Текст] / І.Р. Вихованець // Актуальні проблеми граматики : Зб. наук. пр. : Наук. зап. Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – Кіровоград : КДПУ, 1997. – Вип. 2. – С. 57-60.

- Гуйванюк, Пацаранюк 2009: Гуйванюк, Н.В., Пацаранюк, Ю.М. Способи реалізації іронії у структурі висловлення [Текст] / Н. В. Гуйванюк, Ю. М. Пацаранюк. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 168 с.
- Гуйванюк 1999: Гуйванюк, Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць [Текст] / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
- Дементьев 2006: Дементьев, В.В. Непрямая коммуникация [Текст] / В. В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.
- Дорошенко 1989: Дорошенко, А.В. Побудительные речевые акты в косвенных контекстах [Текст] / А. В. Дорошенко // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М. : Наука, 1989. – С. 76-91.
- Загнітко 2001: Загнітко, А.П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис [Текст] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
- Косарева 1987: Косарева, В.А. Семантическая структура вопросительно-отрицательных предложений [Текст] / В. А. Косарева // Структура и семантика предложения и текста в германских языках : Межвуз. сб. науч. тр. – Л. : ЛГПИ им. А. Герцена, 1987. – С. 30-34.
- Кочерган 1999: Кочерган, М.П. Загальне мовознавство [Текст] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.
- Никитин 2009: Никитин, М.В. Основы лингвистической теории значения [Текст] / М. В. Никитин. – М. : „ЛИБРОКОМ”, 2009. – 168 с.
- Сьорль 1986: Сьорль, Дж.Р. Косвенные речевые акты [Текст] / Дж. Р. Сьорль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. ХУП. – С. 195-222.
- Федосюк 1988: Федосюк, М.Ю. Неявные способы передачи информации в тексте [Текст] / М. Ю. Федосюк. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1988. – 83 с.
- Шабат-Савка 2001: Шабат-Савка, С.Т. Функціональна транспозиція синтаксичних одиниць [Текст] / С. Т. Шабат-Савка. – Ч. : Рута, 2001. – 48 с.

Коммуникативная интенция как лингвистическая антропоориентированная категория отображает интенциональные потребности говорящего в наиболее релевантных синтаксических конструкциях. В статье рассматривается не прямое высказывание, которое в целостной системе единиц синтаксиса выступает в качестве яркого примера функциональной транспозиции и формально-семантических соотношений между предложениями, эксплицируется в соответствующих речевых ситуациях, направленно на кооперативное, толерантно уравновешенное общение; определяется спектр речевых интенций, которые реализуются с помощью не прямых высказываний, в частности обращено внимание на не прямую репрезентацию коммуникативных интенций побуждения, запроса и информирования.

Ключевые слова: коммуникативная интенция, говорящий, синтаксис, не прямое высказывание, транспозиция, побуждение, запрос, информирование.

Communicative intention as a linguistic anthropooriented category reflects speaker's intentional needs in the relevant syntactic constructions. The article is about an indirect speech act which, in the integral system of syntactic units, presents a vivid example of functional transposition and intersentential formal-semantic relations. Being explicated in the relevant speech situations, it is directed to cooperative, tolerantly balanced communication. The whole spectrum of speech intentions, which are realized through indirect speech acts, is determined, particular attention is paid to indirect representation of directive, interrogative and informative communicative intentions.

Keywords: communicative intention, speaker, syntax, indirect speech act, transposition, directive, interrogation, informing.

Надійшла до редакції 30 вересня 2012 року.

Олена Шатілова

УДК 81'366.59

ПИТАЛЬНІ РЕЧЕННЯ ЯК ВИРАЗНИКИ СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

Систематизовано конструкції із вторинною спонукальною функцією; окреслено місце формально питальних речень серед конструкцій спонукальної модальності; з'ясовано механізми виникнення додаткової спонукальної інтенції для питальних речень; визначено типологічні особливості питальних речень зі значенням спонукання.

Ключові слова: спонукальна модальність, вторинна спонукальна функція, питальне речення, спонукальна конструкція.

На сучасному етапі розвитку мовознавства дослідники все частіше підходять до вивчення мови з комунікативного та прагматичного боку, що пов'язано з активізацією переходу мовних явищ від системи структурного рівня до функціонального. Зацікавлення питаннями вербальної комунікації пояснює зосередження уваги лінгвістів на мовленнєвому акті як результаті комунікативної взаємодії між адресантом й